

Pierzyńska-Jelska, Ewelina L.

Twórczość sepulkralna Bolesława Jeziorańskiego (1868-1920)

Almanach Muzealny 6, 195-220

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TWÓRCZOŚĆ SEPULKRALNA BOLESŁAWA JEZIORAŃSKIEGO (1868-1920)

„*Fin de siècle* – koniec wieku XIX – był w polskim życiu kulturalnym, podobnie jak i w innych krajach europejskich, okresem wzmożonej intelektualnej i artystycznej aktywności i szczególnego ożywienia sztuki we wszystkich jej odmianach. Był to czas refleksji nad rolą sztuki, a równocześnie budowy nowych tendencji w sztuce, powstałych z negacji wszystkiego, co dotychczas stworzono. Były to wreszcie lata dokonywania rekapitulacji zjawisk kultury dziewiętnastowiecznej”¹.

Na taki przełomowy okres w dziejach europejskiej kultury przypadły lata studiów i początku działalności twórczej Bolesława Jeziorańskiego (21. 07. 1868 – 13. 09. 1920), związanego z warszawskim środowiskiem artystycznym, jednego z najbardziej cenionych polskich rzeźbiarzy przełomu XIX i XX stulecia. Jego kolejne rocznice urodzin i śmierci, miały w naszym kraju, jak do tej pory, bez żadnego echa.

Ten dzień, niestety, prawie zapomniany rzeźbiarz, pochodzący z rodziny o patriotycznych tradycjach², który dokonania artystycznymi zorientowanymi

¹ S. Krzysztofowicz - Kozakowska, *Sztuka Młodej Polski*, Kraków 2003, s. 6.

² Bolesław Jeziorański h. Jeziora był synem Karola, sekretarza Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, którego jeden z przodków został nobilitowany w 1 poł. XIX w. i Adelajdy-Julii Guyot, córki kapitana wojsk francuskich. Poprzez matkę był spokrewniony ze znanym francuskim malarzem P. Puviss de Chavannes. Starszy brat Bolesława Jeziorańskiego – Jan (1865-1933) był cenionym inżynierem technologiemi, przemysłowcem, społecznikiem, kawalerem Orderu Polonia Restituta w odrodzonej Polsce. Stryjem B. Jeziorańskiego był Jan Jeziorański (1833-1864), komisarz Komunikacji w Organizacji Narodowej powstania styczniowego, stracony przez carat wraz z Romualdem Trauguttem w 1864 r. na stokach Cytadeli w Warszawie. W powstaniu styczniowym wziął udział również jego drugi stryj – gen. Antoni Jeziorański (1821-1882). Informacje o B. Jeziorańskim i innych przedstawicielach jego rodziny zaczerpnięto z następujących materiałów niepublikowanych i publikacji: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Pracownia Zbiorów Specjalnych Biblioteki: *ŚP. Bolesław Jeziorański (wspomnienie)*, wycinek z prasy z 16 września 1920 r. Brak imienia i nazwiska autora oraz tytułu czasopisma; A. Gawiński, Jeziorański Bolesław 1868-1920, Materiały do słownika artystów polskich, po 1945r., nr inwentarza 1513 (rps); *Spis Szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa*, Warszawa 1851, s. 89; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. VI, Warszawa 1909,

wokół twórczości portretowej, pomników, także modeli dla wyrabiającej platerę firmy J. Frageta w Warszawie, zapewnił sobie trwale miejsce w dziejach polskiej rzeźby i rzemiosła artystycznego, najpełniej jednak wypowiedział się w projektowaniu i realizacji dzieł o charakterze sepulkralnym (rzeźby nagrobne i grobowce)³.

Do tej właśnie wspomnianej działalności twórczej udało mu się znaleźć formuły odpowiadające oczekiwaniom związanym z kreacjami utrzymanymi „w najogólniej pojętej tradycji rzeźby romantycznej”, w której „splatają się różnorodne tendencje – dążenie do ekspresji wyrażanej często gwałtownym ruchem [...] lub dramatycznością przedstawienia”⁴, jak również przydawaniem „niektórym kompozycjom znaczeń symbolicznych”⁵. Często w jego pracach widoczne są również elementy odzwierciedlające wpływy secesji i stylów historycznych, które miały istotne znaczenie w sztuce oraz architekturze tego okresu⁶. Swego rodzaju oprawą i tłem dla tego typu rzeźb omawianego twórcy stały się grobowce o niekonwencjonalnej formie, odbiegające od XIX-wiecznej tradycji, niekiedy znacznie się między sobą różniące. T. Rudkowski uważa, że „rzeźbiarz ten nigdy nie wytworzył własnego stylu, co bardzo utrudnia atrybucję nagrobków nie sygnowanych”⁷. Sam Bolesław Jeziorański podkreślał, że jego twórczość wiele zawdzięcza francuskiej rzeźbie, a przede wszystkim dziełom A. Rodina⁸. Odnosząc się do wspomnianych wypowiedzi można za M. I. Kwiatkowską stwierdzić, że twórczość Bolesława Jeziorańskiego „odzwierciedlała różne prądy panujące w sztuce na przełomie wieków”⁹.

Niezbyt długa działalność artystyczna, przerwana przedwczesną śmiercią będącego w pełni sił twórczych Bolesława Jeziorańskiego, przy-

s. 85; D. Kaczmarzyk, *Jeziorański Bolesław (1871-1920)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965, s. 216-217; E. Kozłowski, *Jeziorański Antoni (1821-1882)*, tamże, t. XI, s. 215-216; Z. Landau, *Jeziorański Jan (1865-1933)*, tamże, s. 218-219; F. Ramotowska, *Jeziorański Jan (1833-1864)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964-1965, s. 217-218. A. Melbechowska - Luty, *Jeziorański Bolesław*, tamże, s. 289-290; J. Golański, *Jeziorański Bolesław (1868-1920)* [w:] *Słownik wiedzy o grójeckim*, pod red. Z. Szeląga. z. 4., Grójec 1996, s. 29-31.

³ R. Fański, *W pracowni rzeźbiarza*, „Życie i Sztuka” (dodatek do „Kraju”), 1902, nr 46; Demil, *Nasi artyści. Bolesław Jeziorański*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1910, nr 5; *S.P. Bolesław Jeziorański*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1920, nr 41; *Rzeźba polska XIX wieku. Od klasycyzmu do symbolizmu*. Katalog Wystawy. Muzeum Narodowe w Warszawie 1992, s. 44. M. I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 329-330. S. Krzysztofowicz - Kozakowska, dz. cyt., s. 341.

⁴ A. Melbechowska - Luty, dz. cyt.

⁵ Tamże, s. 290.

⁶ *Rzeźba polska XIX wieku...*, dz. cyt.; A. Melbechowska-Luty, dz. cyt; M. I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze...*, dz. cyt, s. 330.; J. Golański, dz. cyt, s. 31.

⁷ T. Rudkowski, *Warszawskie cmentarze ewangelickie jako zabytki kultury* w: E. Szulc, *Cmentarze ewangelickie w Warszawie. Cmentarz Ewangelicko-Augsburski. Cmentarz Ewangelicko-Reformowany*, Warszawa 1989, s. 27.

⁸ A. Melbechowska-Luty, dz. cyt; J. Golański, dz. cyt, s. 31. Z twórczością A. Rodina miał okazję zapoznać się B. Jeziorański ok. 1901-1902, w okresie swych studiów w Académie Julian w Paryżu.

⁹ M. I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze...*, dz. cyt., s. 329.

niosła niewątpliwie znaczący wkład, przede wszystkim w realizacjach sepulkralnych. Spośród wymienionych w literaturze zrealizowanych tego rodzaju dzieł, sygnowanych przez autora, należy wymienić osiem grobowców wykonanych w latach 1904-ok.1910, a więc w okresie przypadającym na kulminację i schyłek secesji w Polsce. Zostały one wzniesione na sześciu cmentarzach wyznaniowych – czterech rzymskokatolickich i dwóch ewangelickich w: Warszawie, Wilnie, Lublinie, i Radomiu¹⁰. Brak natomiast informacji o niesygnowanych przez Jeziorańskiego dziełach sepulkralnych.

W chronologicznej kolejności ich realizacji były to następujące grobowce: małżeństwa Feliksa i Tekli Karasiewiczów (1904 r.) na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie¹¹, Konstantego Mireckiego (1906 r.) na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Radomiu¹², rodziny Jeziorańskich (ok.1906 r.) i Juliana Frageta (1907 r.) na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie¹³, małżeństwa Michała i Michaliny Lande (ok.1907 r.) na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie¹⁴, rodziny dra Ludwika Andersa (1910 r.) na Cmentarzu Ewangelicko - Augsburgskim w Warszawie¹⁵, rodziny Laskowskich i Nagórków (1910 r.) na Cmentarzu Ewangelicko - Reformowanym w Warszawie¹⁶ i małżeństwa Adama i Jadwigi Kurtzów (ok.1910 r.) na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Lublinie¹⁷.

¹⁰ D. Kaczmarzyk, dz. cyt.; A. Melbechowska - Luty, dz. cyt.; J. Golański, dz. cyt., s. 30.

¹¹ D. Jendryczko, *Walory artystyczne pomników powązkowskich w Warszawie* w: J. Walendorf, H. Szwankowska, D. Jendryczko, B. Olszewska, Z. Czyńska, *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Warszawa 1984, s. 29.

¹² Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Delegatura w Radomiu: E. Pierzyńska - Jelska, „Anioł Cizy” - rzeźba z grobowca Konstantego Mireckiego autorstwa artysty rzeźbiarza Bolesława Jeziorańskiego, Opracowanie historyczno-konserwatorskie, Radom 1996. (mps); Radom. Historia i zabytki. Praca zbiorowa pod red. W. M. Kowalika, Radom 1998. (mps); W. M. Kowalik, *Zabytkowy cmentarz rzymsko - katolicki w Radomiu*, Radom 1991, s. 19; R. K. Bochyński, *Plastyka nagrobna w: Cmentarz Rzymskokatolicki w Radomiu*, pod red. naukową R. Brykowskiego, Radom 1997, s. 47-48; E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec Konstantego Mireckiego z 1906 r. Aleja główna na cmentarzu rzymskokatolickim w Radomiu*, „Mazowsze”, 2002 r. nr 1/15; E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec Konstantego Mireckiego z 1906 r. Aleja główna na cmentarzu rzymskokatolickim w Radomiu*, „Arteria” 2003, nr 1.

¹³ M. Orłowicz, *Przewodnik po cmentarzach warszawskich*, Warszawa 1921, s. 9,16,29,35; D. Jendryczko, dz. cyt.; I. Kwiatkowska, *Rzeźba nagrobna w: Ochrona Zabytkowych Cmentarzy. V Zjazd Konserwatorski*, Halin-Warszawa 1985, s. 54; T. Rudkowski, *Cmentarz powązkowski w Warszawie*, Wrocław 2006, s. 218-220.

¹⁴ E. Małachowicz, *Wilno. Dzieje. Architektura. Cmentarze*, Wrocław 1996, s. 332-334.

¹⁵ T. Rudkowski, *Warszawskie cmentarze...*, dz. cyt.; L. Zembrzusi, *Anders Ludwik (1854-1920, „Polski Słownik Biograficzny”*, t I, Kraków 1935, s. 94.

¹⁶ T. Rudkowski, *Warszawskie cmentarze...*, dz. cyt.

¹⁷ M. Domański, *Rzeźba przy ulicy Lipowej*, „ Kamena”, 1976 nr 22 (612); M. Gmiter, B. Kotowski, K. Kucharska, B. Laskowska, L. Popek, *Cmentarz rzymskokatolicki przy ul. Lipowej w Lublinie*, Lublin 1990, s. 40-41. Istnieje rozbieżność w datowaniu powstania grobowca małżeństwa Kurtzów. M. Gmiter i pozostali uważają, że zrealizowano go ok. 1900 r., natomiast M. Konkolewska w opracowaniu „Mosiężna rzeźba figuralna i alegoryczna płaskorzeźba w Lublinie przy ul. Lipowej”, 1986. (mps) uznała, iż powstał on ok. 1910 r. Zostało przyjęte, za ustaleniami M. Konkolewskiej, że bardziej prawdopodobnym czasem jego powstania jest data ok. 1910 r.

Materiał kamieniarski zastosowany do wykonania grobowców, a faktycznie w przeważającej liczbie rozbudowanych architektoniczno - rzeźbiarskich form przestrzennych, jest zróżnicowany. Do realizacji, w które bezpośrednio były zaangażowane znane firmy kamieniarskie (np. firma R. S. Lubowieckiego w Warszawie), wykorzystano granit, marmur, piaskowiec i dodatkowo metal. Grobowiec małżeństwa Karasiewiczów w całości wykonano z piaskowca.

Przy okazji należy wspomnieć, że Bolesław Jeziorański nie był autorem projektów wszystkich wymienionych grobowców w przeciwieństwie do wzbogacających je kompozycji rzeźbiarskich. Odstępstwo w tym przypadku stanowił grobowiec rodziny Jeziorańskich, który jest sygnowany przez inż. Jana Jeziorańskiego (1857-1935), starszego brata Bolesława.

Wszystkie rzeźby i płaskorzeźby, będące integralnymi częściami wymienionych dzieł, oprócz *Chrystusa ubiczowanego* z grobowca małżeństwa Karasiewiczów, wykonanego - jak już było wspomniane - z piaskowca, odlano z brązu w znanych, warszawskich zakładach odlewniczych: "Zakład Artystycznych Wyrobów Bronzowych i Srebrnych F. i E. Krasnosielscy i Ska", "Fabryka Brązów i Sreber braci Łopieńskich" i "Fabryka wyrobów platerowanych J. Frageta".

Fakt otrzymania przez Jeziorańskiego zleceń na realizację obiektów sepulkralnych na sześciu nekropoliach w ważnych ośrodkach miejskich będących wówczas gubernialnymi stolicami świadczył, że jego twórczość cieszyła się uznaniem wśród przedstawicieli różnych wyznań w społeczeństwie polskim z początku XX w. Wykonany przez artystę pomnik na grobie Juliana Frageta na Cmentarzu Powązkowskim uchodził u współczesnych za dzieło wybitne¹⁸.

Zleceniodawcami tych grobowców były pochowane w nich osoby zamożne, niekiedy wywodzące się ze środowisk przemysłowców lub inteligencji, zamieszkałe w dużych, ośrodkach miejskich. Najbardziej znanymi wśród nich osobami byli mieszkający w Warszawie: Julian Fraget (1841 - 1906), właściciel pierwszej w Polsce fabryki platerów¹⁹ oraz znany społecznik i lekarz dr Ludwik Anders (1854-1920), ceniony pediatra, współredaktor „Polskiego Przeglądu Pediatrycznego”, członek „Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego”²⁰. Wielce zasłużoną osobą w Radomiu był społecznik, mecenas sztuki, główny fundator dzisiejszej neogotyckiej, radomskiej katedry, Konstanty Mirecki (1815-1903)²¹. Znakomitym fachowcem, specjalistą od komunikacji lądowej, był zamieszkały w Wilnie inż. Michał Lande (1854-1920)²², zaś przedstawicielem, zasłużonym zwłaszcza w XIX-wiecznych dziejach Polski rodziny Jeziorańskich - wymie-

¹⁸ D. Jendryczko, dz. cyt.; T. M., Rudkowski, *Cmentarz powązkowski...*, dz. cyt., s. 218.

¹⁹ S. Nelkenowa, *Fraget Józef (1797-1867)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. VII, 1, z. 31, Kraków 1948, s. 74; S. Szenic, *Cmentarz powązkowski 1891-1918*, Warszawa 1983, s. 213; J. Paprocka, *Srebro i platero firmy Józef Fraget*, Warszawa 1992, s. 15.

²⁰ L. Zembrzuski, dz. cyt. s. 94; *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski. Warszawa ul. Młynarska 54 /56. Wykaz wybranych osób pochowanych na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie*. Tekst: E. Szulc, H. Szmalenberg, Warszawa 1995.

²¹ Zbiory J. i M. Lipińskich: A. Grodziński, *Życie Konstantego Mireckiego (1815-1903)*, Radom 1975. (mps)

²² E. Małachowicz, dz. cyt. s. 332-334.

niony już Jan Jeziorański²³. Znanym w Warszawie z filantropijnej działalności był zmarły w 1903 r. rejent Feliks Karasiewicz²⁴. Niestety nie udało się dotrzeć do dokładniejszych informacji o małżeństwie Adama i Jadwigi Kurtzów²⁵, brak również danych o rodzinach Nagórków i Laskowskich²⁶.

Nie wszystkie dzieła sztuki sepulkralnej, które wyszły spod ręki Bolesława Jeziorańskiego, przetrwały w całości lub w oryginale do dziś. Przepadła bez wieści, zrabowana po II wojnie światowej, rzeźba wyobrażająca *Anioła Śmierci* z grobowca małżeństwa Michała i Michaliny Lande na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie²⁷. Na początku lat 90. XX w. z grobowca małżeństwa Adama i Jadwigi Kurtzów, znajdującego się na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Lublinie, skradziono płaskorzeźbę, wyobrażającą alegoryczne przedstawienia pracy na roli²⁸. Rzeźbę wyobrażającą *Anioła Ciszy*, będącą integralną częścią grobowca Konstantego Mireckiego, znajdującego się na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Radomiu, doszczętnie zniszczoną przez lokalnych wandalii, odtworzono w 1996 r.²⁹. Obecny *Anioł* istniejący na tym grobowcu znacznie jednak odbiega pod względem wartości artystycznych od pierwowzoru. W 2003 r. skradziono boczne fragmenty fryzu z przedstawieniami dobrodziejstw pracy i nauki z poddanego konserwacji w latach

²³ S. Uruski, dz. cyt., s. 85.

²⁴ „Wiek”, nr 68 z 1903 r.; *Sztuka na Powązkach*, „Świat”, nr 44 z 1906 r.

²⁵ Adam Kurtz był przypuszczalnie spokrewniony z Zygmuntem Kurtzem (1848-1917), znanym i cenionym ogrodnikiem, jednym z założycieli Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego w 1884 r., właścicielem Otwocka Wielkiego (Starego). Informacja ustna z 15. 05. 2006 r., od p. Andrzeja Kurtza. Z informacji przekazanych przez pracownicę Muzeum Historii Miasta Lublina wynika, że w bazie danych dotyczących znanych obywateli miasta Lublina i regionu lubelskiego, przechowywanej w tej placówce, brakuje informacji odnośnie małżeństwa Adama i Jadwigi z Miszewskich Kurtzów.

²⁶ Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej: pismo p. A. Sękowskiej - Przewodniczącej Komisji Dokumentacji, Informacji i Wydawnictw Konsystorza Kościoła Ewangelicko - Reformowanego w R P z dn. 20 IV 2005 r. A oto cytaty z w/w pisma: „Komisja nasza, jak również Biblioteka Synodu nie posiadają żadnych informacji na temat rodzin Laskowskich i Nagórków, których nagrobek znajduje się na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie przy ul. Żytniej 42, kwatery B, rząd 5, grób 6. Na cmentarzu tym w pierwszych dniach sierpnia 1944 roku toczyły się walki, w wyniku których spłonęły wszystkie akta. Po wojnie dokonano spisu według inskrypcji wyrytych na pomnikach oraz informacji uzyskanych od rodzin. Jak pamiętają pracownicy zatrudnieni tutaj od 40 lat, grobem Laskowskich i Nagórków nikt nigdy się nie interesował”.

²⁷ Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej: list z 13. 12. 1999 r. od prof. E. Małachowicz, list z 28. 05. 2005 r. od p. A. Klimaszewskiej-Przewodniczącej Komitetu Opieki nad Zabytkowym Cmentarzem Bernardyńskim w Wilnie.

²⁸ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie: M. Konkolewska, Mosięzna rzeźba figuralna i alegoryczna płaskorzeźba z nagrobka Kurtzów na cmentarzu katolickim w Lublinie przy ul. Lipowej, 1986 (mps); Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej: list z 14.11.1997 r. od p. A. Zabiegłej z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Lublinie.

²⁹ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Delegatura w Radomiu; E. Pierzyńska-Jelska, „Anioł Ciszy” - rzeźba z grobowca Konstantego Mireckiego autorstwa artysty rzeźbiarza Bolesława Jeziorańskiego, Radom 1996. (mps); Radom. Historia i zabytki. Praca zbiorowa pod red. W. M. Kowalika Radom 1998. (mps); M. Figiel, *Kradzież dla złomu*, „Spotkania z Zabytkami”, nr 11/105, 1995; A. Penkalla, *Dzieje cmentarza w: Cmentarz Rzymskokatolicki w Radomiu*, pod red. naukową R. Brykowskiego, Radom 1997, s. 24; R. K. Bochyński, dz. cyt., s. 48; E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec...*, „Mazowsze”, dz. cyt., E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec...*, dz. cyt.

1979 – 1980 grobowca Juliana Frageta, znajdującego się na Cmentarzu Powązkowskim³⁰.

STAN BADAŃ NAD TWÓRCZOŚCIĄ SEPULKRALNĄ BOLESŁAWA JEZIORAŃSKIEGO

Twórczość Bolesława Jeziorańskiego do chwili obecnej nie doczekała się syntetycznego opracowania ani też monograficznej ekspozycji³¹.

Stosunkowo niedawno opublikowane artykuły E.L. Pierzyńskiej-Jelskiej dotyczą jednego wybranego grobowca autorstwa wspomnianego twórcy³². Interesujące i trafne uwagi o pięciu dziełach na Powązkach i dwóch na cmentarzach ewangelickich w Warszawie poczynił T. Rudkowski³³. Opisano je też zwięźle w kilku specjalistycznych publikacjach³⁴.

Sporo informacji o życiu i twórczości artysty zawierają artykuły P. Zarębskiej³⁵. Lakoniczne informacje o jego osiągnięciach w tej dziedzinie plastyki znajdują się ponadto w pewnej liczbie artykułów rozproszonych na łamach różnych czasopism, niskonakładowych publikacji z zakresu sztuki z końca XIX i XX w.³⁶ oraz w nielicznych materiałach źródłowych z XX w., w zasobach archiwalnych Warszawy, Lublina i Radomia³⁷. W ważnej książce P.

³⁰ Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków: karta ewidencyjna grobowca Juliana Frageta na Powązkach, oprac. przez T. Rogalę w 2004 r., nr inwentarza 111. Informacja o przeprowadzonych pracach konserwatorskich pochodzi ze Społecznego Komitetu Opieki nad Starymi Powązkami.

³¹ K. Mikocka - Rachubowa, *Galeria Rzeźby w Starej Pomarańczarni. Przewodnik*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1989, s. 25. Autorka wymienia B. Jeziorańskiego, jako autora kameralnych rzeźb, bez bliższego ich określenia, prezentowanych we wspomnianej galerii.

³² E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec...* „Mazowsze”, dz. cyt.; E. Pierzyńska - Jelska, *Grobowiec...* „Arteria”, dz. cyt.

³³ T. Rudkowski, *Warszawskie cmentarze...*, dz. cyt.; T. M. Rudkowski, *Cmentarz powązkowski...*, dz. cyt., s. 217-221.

³⁴ M.Gmiter, dz. cyt.; T. M. Rudkowski, *Cmentarz powązkowski...*, dz. cyt.; R. K. Bochyński, dz. cyt.; E. Małachowicz, dz. cyt.; T. Rudkowski, *Warszawskie cmentarze...*, dz. cyt.

³⁵ P. Zarębska, *Dawni mieszkańcy dworu w Gluchach*, „Spotkania z Zabytkami”, 2005, nr 1 (215); teźże, *Bolesław Jeziorański, zapomniany rzeźbiarz młodopolski*, „Spotkania z Zabytkami”, 2007, nr 6 (244).

³⁶ „Tygodnik Ilustrowany”, 1890, I półrocze, s. 67; A. Gawiński, *O rzeźbach i rzeźbiarzach*, „Wędrowiec”, 1905, nr 43; Demil, dz. cyt.; *Ś.P. Bolesław Jeziorański*, dz. cyt.; W. Jeziorowski, *Album Powązek*, Warszawa 1915, s. 29.

³⁷ Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków: karta ewidencyjna grobowca Juliana Frageta na Powązkach – Zob. przypis 30 oraz Karta ewidencyjna grobowca rodziny Jeziorańskich na Powązkach, oprac. przez T. Rogalę w 2004 r., nr inwentarza 180; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie: karta ewidencyjna rzeźby - *Gentusz Śmierci* z nagrobka Jadwigi i Adama Kurtzów na cmentarzu rzymskokatolickim w Lublinie, oprac. przez A. Czerepińskiego w 1970 r.; M. Konkolewska, *Mosiężna rzeźba figuralna...* dz. cyt.; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Delegatura w Radomiu: karta ewidencyjna grobowca Konstantego Mireckiego na cmentarzu rzymskokatolickim w Radomiu, oprac. przez A. Grodzińskiego w 1976 r.; E. Pierzyńska-Jelska, „Anioł Cisy”... dz. cyt.; Zbiory J. i M. Lipińskich: A. Grodziński, *Życie Konstantego Mireckiego (1815-1903)*, Radom 1975. (mps); Instytut Sztuki PAN w Warszawie. Pracownia Zbiorów Specjalnych Biblioteki: A. Gawiński, *Ś.P. Bolesław Jeziorański (wspomnienie)*..., dz.

Shuberta *Rzeźba polska przełomu XIX i XX wieku* (Warszawa 1995) nazwisko Jeziorańskiego zostało pominięte³⁸. Próżno też szukać hasła "Bolesław Jeziorański" w *Leksykonie PWN z 1972*³⁹, jak i w wydawnictwach encyklopedycznych: *Encyklopedii Popularnej PWN z 1993*⁴⁰, *Nowej Encyklopedii Powszechnej PWN z lat 1995 - 1996*⁴¹ i *Encyklopedii Katolickiej*, wydawanej od 1973 r.⁴². Nie przewidzieli również miejsca dla twórczości Jeziorańskiego: A. K. Olszewski w *Dziejach sztuki polskiej 1890 - 1980 w zarysie* (Warszawa 1988)⁴³ oraz J. Chrzanowska - Pieńkos i A. Pieńkos w *Leksykonie sztuki polskiej XX wieku* (Poznań 1996)⁴⁴. Trudno więc się dziwić, że postać twórcy - pomijając specjalistów z dziedziny plastyki przełomu XIX i XX w. - jest obecnie przypuszczalnie niemal zupełnie nieznaną w szerokim gronie odbiorców sztuki⁴⁵.

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁ SEPULKRALNYCH BOLESŁAWA JEZIORAŃSKIEGO

Na przestrzeni XIX stulecia na ziemiach polskich cmentarz dla wielu rzeźbiarzy pełnił szczególną funkcję - stałej ekspozycji, na której mogli prezentować swoje dzieła. Naturalnie, analogiczna sytuacja miała miejsce na innych ważnych europejskich nekropoliach, jak np. Campo del Verano w Rzymie, S. Miniato ad Monte we Florencji, Smyčka w Brnie czy Montparnasse i Pére Lachaise w Paryżu. Jednakże na ziemiach polskich, zwłaszcza na terenie zaboru rosyjskiego, gdzie uwarunkowania geopolityczne w sposób znaczący wpłynęły na specyficzną sytuację rzeźby, znaczenie cmentarza - miejsca często integralnie związanego z tą dziedziną plastyki - było ogromnie istotne⁴⁶.

Wspomniana specyficzna sytuacja ówczesnej polskiej rzeźby, zwłaszcza w zaborze rosyjskim, była spowodowana z jednej strony brakiem istnienia silnego mecenatu państwowego i prywatnego („brak chętnych, by

cyt.; Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej; pismo z 14. 11. 1997 r. z Wojewódzkiego Oddziału Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Lublinie; list z 13. 12. 1999 r. od prof. E. Małachowicza; pismo z 20. 04. 2005 r. od A. Sękowskiej - przewodniczącej Komisji Dokumentacji, Informacji i Wydawnictw Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP w Warszawie; list z 28. 05. 2005 r. od A. Klimaszewskiej - przewodniczącej Komitetu Opieki nad Zabytkowym Cmentarzem Bernardyńskim w Wilnie.

³⁸ P. Szubert, *Rzeźba polska przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1995.

³⁹ *Leksykon PWN*, Warszawa 1972.

⁴⁰ *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1993.

⁴¹ *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1995-1996.

⁴² *Encyklopedia Katolicka*, Lublin wydawana od 1973 r.

⁴³ A. K. Olszewski, *Dzieje sztuki polskiej 1890-1980 w zarysie*. Warszawa 1988.

⁴⁴ J. Chrzanowska - Pieńkos i A. Pieńkos, *Leksykon sztuki polskiej XX wieku*, Poznań 1996.

⁴⁵ O braku zainteresowania postacią B. Jeziorańskiego świadczą również istniejące rozbieżności w podawanej dacie urodzenia twórcy. Podczas, kiedy prawdziwą datę jego urodzenia jest 1868 r. a nie 1871.

⁴⁶ M. I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze...*, dz. cyt., s. 139-141.

ją finansować, była stałą bolączką polskiego rzeźbiarstwa XIX wieku")⁴⁷, z drugiej zaś – przez uwarunkowania polityczne: antypolskie, represyjne, zwłaszcza po 1863 r. nastawienie carskiego aparatu władzy. W tym okresie zaborca nader rzadko zezwalał na wznoszenie pomników w miejskiej przestrzeni.

W oczach zaborcy proponowane przez polskie społeczeństwo pomniki miały funkcjonować nie tylko jako dzieła sztuki zdobiące centralne place miejskie, „ale jako pewien symbol, znak sytuacji politycznej i kulturowej”⁴⁸, co świadczyło o „znaczeniu jakie przypisywano w owym czasie określonym formom plastyki.”⁴⁹. Miejscami gdzie możliwe było upamiętnianie zasłużonych Polaków bez narażania się władzom pozostawały wtedy cmentarze i kościoły⁵⁰. Nic zatem dziwnego, że „dla mieszkańców Warszawy, udręczonych represjami zaborcy Powązki stały się ucieczką od teraźniejszości, czymś w rodzaju galerii portretów historycznych umieszczonych w szczególnym otoczeniu, narzucającym solenność nastroju i powagę”⁵¹.

Pomimo tak niekorzystnych uwarunkowań, kiedy na przełomie XIX i XX w. pojawił się nowy kierunek artystyczny – secesja, „zmienił się również charakter sztuki nagrobnej, żywo, jak zwykle, reagującej na wszelkie przemiany stylowe w architekturze, rzeźbie i innych działach plastyki”⁵².

Jednym z twórców, któremu w tym czasie dzięki prywatnym zamówieniom ze strony zamożnych zleceniodawców (m.in. Juliana Frageta), udało się na kilku ważnych polskich nekropoliach doprowadzić do realizacji dzieł, w których widać przejawy nowych prądów artystycznych, był właśnie B. Jeziorański. Artysta ów już w 1904 r., przypuszczalnie na początku swej działalności związanej z realizacją obiektów sepulkralnych, stworzył dzieło o wysokich wartościach artystycznych dla jednej z najważniejszych polskich nekropoli – Cmentarza Powązkowskiego, którą w późniejszym okresie wzbogacił o dwa kolejne obiekty⁵³.

Scharakteryzowanych poniżej siedem dzieł Jeziorańskiego należących do sztuki sepulkralnej opisanych zostało na podstawie autopsji dokonanej przez autorkę artykułu w latach 1994, 1995 i 2005. Informacje o grobow-

⁴⁷ P. Szubert, dz. cyt., s. 3, 43-51; A. Król, *Cmentarz-muzeum*, „Art and Business” 1996, nr 19.

⁴⁸ M. Warkoczevska, *Niezrealizowany pomnik generała Jana Henryka Dąbrowskiego*, w: *Materiały do studiów nad sztuką XIX wieku*, t. I, *Pomniki XIX wieku*, Poznań 1993, s. 85-86. Sytuacja rzeźby pomnikowej, opisywanej przez autorkę, odnosiła się do terenu zaboru pruskiego w XIX w. i była pod wieloma względami podobna do panującej w zaborze rosyjskim.

⁴⁹ Tamże, s. 89.

⁵⁰ M. I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze...*, dz. cyt., s.139.

⁵¹ D. Jendryczko, dz. cyt., s. 29.

⁵² M. Wallis, *Secesja*, Warszawa, 1967, s.170.

⁵³ T. Rudkowski, *Cmentarz powązkowski...*, dz. cyt., s. 217-218. Sytuacja materialna B. Jeziorańskiego była w środowisku rzeźbiarzy z tego okresu raczej nietypowa. „Dobre warunki w jakich się wychowywał (ojciec jego był sekretarzem Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu) a także i później, dzięki stałej współpracy z wytwórnią wyrobów platerowych Juliana Frageta, Jeziorański nie musiał brać każdej nadarzającej się pracy, lecz miał ten komfort wyboru, przyjmowanie tylko tych zleceń, które mu odpowiadały”.

1. Grobowiec małżeństwa Karasiewiczów z 1904 r. na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

cu małżeństwa Michała i Michaliny Lande, na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie, oparto głównie o tekst listu prof. E. Małachowicza⁵⁴.

O kolejności omawiania owych grobowców zdecydowała chronologia ich powstania. Winno się jednak - co jest w tym przypadku istotne - zaznaczyć, że opisy pomników nagrobnych z cmentarzy w Radomiu i Wilnie, ukazują je w pierwotnym stanie, gdy były jeszcze przyozdobione rzeźbami, które nie przetrwały⁵⁵.

GROBOWIEC MAŁŻEŃSTWA FELIKSA I TEKLI KARASIEWICZÓW Z 1904 R., kw. P., rz. 3, na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

Dominantę wizualną i artystyczną grobowca, o wymiarach: wys. 220 cm, szer. 120 cm, dł. 250 cm, stanowi wyeksponowana na podwyższeniu rzeźba, wykonana z piaskowca, mająca wys. 165 cm, wyobrażająca postać *Chrystusa Ubiczowanego*, przywiązanego do słupa skreślonym wokół obrzmiałych z bólu rąk powrozem.

⁵⁴ E. Małachowicz, dz. cyt.

⁵⁵ Zniszczoną przez wandalę rzeźbą, zrealizowaną przez B. Jeziorańskiego, zdobiącą grobowiec Konstantego Mireckiego w l. 1906 -1995, była figura nosząca autorską nazwę *Aniol Ciszey*. Przy opisie tego zabytkowego grobowca wykorzystana została zatem dokumentacja wykonana wcześniej.

2. Grobowiec Konstantego Mireckiego z 1906 r. na Cmentarzu Rzymsko-katolickim w Radomiu

Pochylona w bezwładzie mocno do przodu, skręcona w lewo, postać *Chrystusa Ubiczowanego*, udreżonego ze szczególnym okrucieństwem, pełna dramatyzmu, jest przepojona wielkim cierpieniem.

Rzeźba charakteryzuje się dekoracyjną, charakterystyczną dla secesji, giętką linią. Jest interesująca w wizualnym odbiorze z wszystkich stron. Postać górą pozbawiona odzienia, od pasa do stóp okryta jest tkaniną opadającą ku dołowi w dekoracyjnych układach o rozedrganych liniach.

Poniżej stóp Chrystusa została ukośnie ułożona płyta z inskrypcją o następującej treści:

† GRÓB (FELIXA I TEKLI / Z CZARNOWSKICH / MAŁŻONKÓW KARASIEWICZÓW.

W dolnej części słupa sygnatura: B. JEZIORAŃSKI 1904.

GROBOWIEC KONSTANTEGO MIRECKIEGO Z 1906 R.

Aleja Główna, na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Radomiu

Grobowiec wzniesiony z czerwonego piaskowca jest ustawiony w Alei Głównej Cmentarza Rzymskokatolickiego w Radomiu, przy ul. Limanowskiego 72, opodal dzwonnicy. Lokalizacja, układ kompozycyjny brył w przestrzeni i rzeźba *Anioł Ciszy*, dzieło B. Jeziorańskiego, odlane w brązie w zakładzie E. Krasnosielskiego w Warszawie w 1906 r., stanowią o wyjątkowości tego dzieła, podnosząc go w świadomości odwiedzających cmentarz do rangi symbolu tej nekropoli, interesującego pod względem artystycznym, estetycznym i historycznym⁵⁶.

Grobowiec posiada znaczne wymiary: wys. 450 cm, szer. 257 cm, dł. 348 cm. Na symetryczną kompozycję omawianego obiektu składają się duże prostopadłościennne bryły o gładko obrobionych powierzchniach, narastające w widoku frontowym grobowca od dołu ku górze – ku centralnie umieszczonej, wysmukłej, prostokątnej wnęce. Wrażenie to potęgują centralnie, na osi, umieszczone schody wiodące ku płaszczyźnie, na której, na tle owej wysoko usytuowanej wnęki występującej w układzie kompozycyjnym grobowca, była umieszczona znacznej wysokości, gdyż przekraczająca 180 cm, rzeźba Anioła. Ponad wnęką umieszczono wykonany w brązie napis PAX⁵⁷.

Ta efektowna, nacechowana ulotną finezją, rzeźba przykuwała uwagę wchodzących na teren cmentarza od chwili przekroczenia bramy i wejścia w Aleję Główną. Postać *Anioła Ciszy* została umiejętnie – jak już było wspomniane – wkomponowana w bryłę grobowca; umieszczona centralnie na znacznej wysokości, na tle wnęki, dostarczała interesujących doznań estetycznych i artystycznych, gdy widz obserwował w obrębie tego dzieła grę światła i cieni.

Anioł Ciszy wyobrażał wiotką, stojącą postać dziewczęcą z pochyloną głową, flankowaną dwoma długimi skrzydłami, zwieszonymi do jej stóp, nawiązującymi swoim układem i łukowatymi liniami do pionowo ustawionych szabel. Z pionowością ustawienia postaci kontrastowała przecinająca ją pozioma linia rąk, rozchylonych na wysokości klatki piersiowej, posiadających szczególnie piękne dłonie o wyrafinowanym kształcie, lekkim, zwiewnym geście, delikatnych rozchylonych palcach, zwróconych kciukami w dół. Postać odziana była w długą szatę, lekko odsłaniającą ramiona, mającą długie, rozszerzające się ku

⁵⁶ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Delegatura w Radomiu: E. Pierzyńska-Jelska, *Anioł Ciszy...*, dz. cyt.; R. K. Bochyński, dz. cyt.

⁵⁷ E. Pierzyńska-Jelska, *Grobowiec...*, „Mazowsze”, dz. cyt. tejż, *Grobowiec...* „Arteria”, dz. cyt.

dołowi rękawy. Dłonie przecinały linię dekoracyjnie potraktowanych skrzydeł – wychylając się poza ich kontur na zewnątrz. Zawieszona w próżni, w „powietrzu”, zdawały się poświadczać nazwę dzieła *Anioł Ciszy*, lub drugą, raczej obecnie mniej znaną, *Anioł Uczyszyciel*. Pierwotnie postać miała na głowie połączony diadem⁵⁸.

Rzeźbę flankowały dwa ostrosłupy ścięte, niewysokie, obrzeżone maszynowymi opaskami. Na przednich ściankach ostrosłupów znajdują się płaskorzeźbione amfory, dołem zamknięte ostrym wydłużonym konturem.

Tyłna, pionowa ściana grobowca, widziana od strony dzwonnicy, jest płaska, gładka. Przednią, najniższą część grobowca zamyka ażurowe metalowe ogrodzenie.

Grobowiec Konstantego Mireckiego jest zabytkiem sygnowanym, po jego prawej stronie widnieje wyryty w czerwonym piaskowcu napis: B. JE-ZIORAŃSKI 1906. Na niższym poziomie jego frontowej części została utrwalona inskrypcja z liter ułożonych w brązie. Jej treść jest następująca: D.O.M. / Ś † P KONSTANTY MIRECKI / UR. D. 12 XI 1815. ZM. D. 12 IV 1903⁵⁹.

Do dnia 31 stycznia 1995 r. *Anioł Ciszy* znajdował się w obrębie układu kompozycyjnego grobowca K. Mireckiego. W nocy z 31 stycznia na 1 lutego 1995 roku ta wspaniała rzeźba została skradziona, następnie zaś doszczętnie przez wandalów zniszczona na pobliskiej łące a uzyskany metal sprzedano na złom. W tym momencie to cenne dzieło sztuki fizycznie przestało istnieć. Odzyskana w Krakowie część metalu pochodząca ze zniszczonej rzeźby nie dawała możliwości do podjęcia się prac związanych z jej rekonstrukcją (było to ok. 95 kg różnej wielkości kawałków złomu pochodzącego z rozbitej szaty rzeźby, tj. tylko ok. 20-25% całej rzeźby)⁶⁰.

Ostatecznie pustkę w kompozycji przestrzennej tego grobowca wypełniła w listopadzie 1996 r. postać wyobrażająca „Aniola”, autorstwa artysty rzeźbiarza Karola Badyń z Krakowa. Dysponujący tą rzeźbą jeden z radomskich

⁵⁸ Zbiory J. i M. Lipińskich: A. Grodziński, Życie Konstantego Mireckiego (1815-1903), Radom 1975. (mps): „Diadem został zdjęty i zabrany przez Austriaków w czasie pierwszej wojny światowej”.

⁵⁹ Tamże. Przez wiele lat, wskutek mechanicznego uszkodzenia, brakowało w inskrypcji niektórych liter i cyfr. „Uszkodzenie inskrypcji na podeście nastąpiło z powodu corocznych uroczystych nabożeństw w dniu zmarłych. Odprawiający te nabożeństwa używali podestu jako wygodnego, wzniesionego miejsca, z którego wygłaszali homilie. Zapobiec tym zniszczeniom było nietrudno, gdyż wystarczyło na czas uroczystości przykrywać powierzchnię podestu po prostu drewnianą prowizoryczną podłogą”. Inskrypcja została odtworzona w 2007 r.

⁶⁰ M. Figiel, dz. cyt. „W wyniku sprawnie przeprowadzonego przez radomską policję dochodzenia ujęto sprawców kradzieży. Niestety spełnił się najgorszy ze scenariuszy. Złodzieje po zdjęciu z grobowca przenieśli rzeźbę przez ogrodzenie cmentarza na pobliską łąkę, gdzie młotami rozbili ją i za 130 kg brązowego złomu otrzymali w punkcie skupu 200 zł”. - zob. (aku) *Kara za Aniola*, „Słowo Ludu” z dnia 10. 12. 1997 r. Tą głośną sprawą kryminalną zajmował się II Wydział Karny Sądu Rejonowego w Radomiu w latach 1995-1997. Oskarżeni o zniszczenie *Aniola Ciszy* otrzymali następujące kary: dwie osoby po 2 lata więzienia i 2 tys. zł grzywny, jedna osoba – 1,5 roku więzienia w zawieszeniu na 3 lata.

3. Grobowiec rodziny Jeziorańskich z 1907 r. na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

zakładów kamieniarskich „KAMAR” przekazał obiekt ówczesnemu Ordynariuszowi Diecezji Radomskiej - Księdzu Biskupowi E. Materskiemu, który zdecydował o ustawieniu go na grobowcu K. Mireckiego⁶¹.

Grobowiec został poddany pracom konserwatorskim w 2007 r⁶².

⁶¹ W. Gula, *Sprawy „Aniołów” ciąg dalszy*, „Życie Radomskie” z dnia 18. 09. 1996 r.; tenże, *Spoleczne pieniądze – prywatny Anioł*, „Słowo Ludu”, nr 217 z dnia 19. 09. 1996 r.; E. Smyk, *Rzeźba dla biskupa*, „Przegląd Tygodniowy” z dnia 16. 10. 1996 r.; (ewa), *Nowa rzeźba na grobie Mireckiego nie budzi zachwyty*, „Anioł jak nieszczęście”, „Słowo Ludu”, nr 257 z dnia 6. 11. 1996 r.

⁶² Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Delegatura w Radomiu, Rejestr decyzji i postanowień z 2006 r.: decyzja Nr 250 / 06 z dnia 24. 04. 2006 r. wyrażająca zgodę na przeprowadzenie prac konserwatorskich przy grobowcu Konstantego Mireckiego na cmentarzu rzymskokatolickim przy ul. Limanowskiego 72 w Radomiu. Osobiste zapoznanie się ze stanem zachowania obiektu dn.15. 10. 2007 r. Prace konserwatorskie wykonał konserwator dzieł sztuki Grzegorz Świerczyński w 2007 r.

GROBOWIEC RODZINY JEZIORAŃSKICH Z 1907 R.,

kw. 6, rz. 2., na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

Grobowiec, znajdujący się w stosunkowo niewielkiej odległości od kościoła pw. św. Karola Boromeusza, wykonany z czarnego granitu, posiada prostopadłościenną komorę grobową, mającą znaczne wymiary: wys. 50 cm, szer. 305 cm, dł. 305 cm. Ponad komorą, w głębi, wzniesiona została z różnej wielkości prostokątnych i kwadratowych płyt granitowych okazała ściana, mająca również znaczne wymiary: wys. 279 cm, szer. 310 cm, grub. 20 cm, o symetrycznym układzie kompozycyjnym; przy zachowaniu zasady, iż płyta centralna jako najwyższa i najszersza, posiada charakter reprezentacyjny, podkreślony umieszczeniem we wnęcie popiersia odlanego z brązu, wyobrażającego *Aniola w zbroi* o wys. 73 cm, oraz w górnej partii - na płycie, mającej charakter fryzu - napisu: RODZINA JEZIORAŃSKICH. Dołem, z prawej strony, pod rzeźbą wyobrażającą *Aniola* widnieje sygnatura: B. JEZIORAŃSKI.

Umieszczone w półkuliście zamkniętej wnęcie - mające wymiary: wys. 75 cm, dł. dolnej krawędzi 95 cm, głęb. 15 cm - popiersie *Aniola w zbroi* zostało potraktowane ekspresyjnie: twarz o ostrych rysach, zwróconą w prawo, okalają gwałtownie rozwiane płomieniste włosy. Zbiegające się z przodu postaci, odsłonięte od łokci ręce, ułożone są ukośnie. W dłoniach *Anioł* trzyma gałązki z liśćmi (z drzewa oliwnego?). Góra, w łuk wnęki, zostały wkomponowane anielskie skrzydła.

Poniżej i po bokach znajduje się - pełniące funkcję cokołu dla centrum kompozycji - płyty z inskrypcjami, flankowane prostopadłościennymi słupkami.

Inskrypcje na centralnie umieszczonej płycie:

Ś.†P./ADELA Z JEZIORAŃSKICH / GOSZCZYŃSKA / 20 XII 1898

9 VIII 1963 / Ś.†P. / JAN JEZIORAŃSKI / INŻYNIER TECHNOLOG / KAWALER
ORDERU KRZYŻA / KOMANDORSKIEGO / POLONIA RESTITUTA /
UR. 10 1857 ZM. 29 X 1935 / Ś.†P. / EWUNIA JEZIORAŃSKA / UR. 1 XII 1938
ZM. 22 VII 1939 Ś.P. / ROMANA Z /OBIEZIERSKICH / JEZIORAŃSKA /
22 I 1871 29 XII 1951.

Inskrypcje na płycie umieszczonej po lewej stronie:

CI.†GIT / LE MEILLEUR DES HOMMES / LE MODÈLE DES ÉPOUX DES
PÈRES / DES VRAIS AMIS / FERDINAND GUYOT / DÉCÈDÉ À L'ÂGE 63
ANS LE 1 VIII 1852 / Ś.†P. / IZABELA / Z ZAGRODZKICH / GUYOT / ZM.
29.XI 1885 W WIEKU LAT 89 / Ś.†P. / ADELA Z GUYOTÓW / JEZIORAŃSKA /
UR. 3 XI 1835 ZM. 21 VIII 1917 / Ś.†P. / KAZIMIERA / Z JEZIORAŃSKICH /
ZAHOROWSKA / UR. 20 II 1856 ZM. 12 VI 1934.

Inskrypcje na płycie umieszczonej po prawej stronie:

Ś.†P. / BOLESŁAW / JEZIORAŃSKI / ARTYSTA RZEźBIARZ / UR. 21 VII
1868 ZM. 13 XI 1920 /.

Ś.†P. / MARIA / JEZIORAŃSKA / UR. 14 IX 1859 / ZM. 23 III 1937 /

Ś.†P. / HALINA / Z JEZIORAŃSKICH / SZYNDLEROWA / UR. 4 XII 1862
ZM. 28 V 1936 / Ś.†P. / FELIKS SZYNDLER / UR. 23 V 1863 / ZM. 23 V 1937.

4. Grobowiec Juliana Frageta z 1907 r. na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

W lewym narożniku grobowca napis: PROJ. INŻ. J. JEZIORAŃSKI.
Prace kamieniarskie wykonała firma K. R. Kozińskiego.
Grobowiec został poddany pracom konserwatorskim w 1987 r.⁶³

GROBOWIEC JULIANA FRAGETA Z 1907 R.,
kw. 159, rz. 6., na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie

⁶³ Informacja z 1 XII 2006 r. przekazana przez przedstawiciela Społecznego Komitetu Opieki nad Starymi Powązkami.

Monumentalny grobowiec można dostrzec już z pewnej odległości, gdyż zwraca uwagę swoją skalą, układem architektoniczno-przestrzennym oraz czernią wysokiej, granitowej, prostokątnej ściany, mającej znaczne wymiary: wys. 404 cm, szer. 249 cm, grub. 40 cm; podzielonej na trzy pionowe płaszczyzny: centralną – szerszą, posiadającą prostokątną wnękę o wymiarach: wys. 200 cm, dł. dolnej krawędzi 150 cm, głęb. 25 cm, w której została umieszczona rzeźba z brązu, o wys. 172 cm, wyobrażająca postać symbolizującą *Smutek* oraz flankujące ją dwie węższe ścianki, wysunięte nieco do przodu. Obiekt ten zajmuje pole grobowe o powierzchni: 249 x 278 cm.

Smutek to postać kobieca ukazana *en pied*, podtrzymująca przed sobą, na wysokości bioder, w splecionych dłoniach „łzawnicę” – naczynie nawiązujące swoim kształtem do antyku. Postać lekko pochylona do przodu, twarz ocieniona osłaniającym głowę welonem, opadającym podobnie jak szata okrywająca postać ku stopom, w dekoracyjnie ułożonych fałdach. Na dolnej, lewej krawędzi szaty *Smutku* napis: ODLEW BR. ŁOPIEŃSCY.

Górą, grobowiec zdobi fryz figuratywny, odlany w brązie, o wymiarach: dł. ok. 255 cm, szer. ok. 45 cm, złożony z wielu postaci, przedstawiający w sposób alegoryczny dobrodziejstwa pracy i nauki. Boczne fragmenty fryzu zostały skradzione w 2003 r.⁶⁴

Centralnie, poniżej rzeźby, na cokole pionowej ściany, widnieje medalion z profilowym portretowym popiersiem wyobrażającym Juliana Frageta, dołem i po bokach umieszczono inskrypcje.

Lewa strona:

Ś.† P. / KAZIMIERZ RAFAŁ / GÓRSKI / UR.27-IX-1927 ZM 14-XII / 2003 / POKÓJ JEGO DUSZY.

Środkowa strona:

Ś.† P. JULIAN FRAGET / PRZEMYSŁOWIEC OBYWATEL M. WARSZAWY / UR. D. 2 VI 1841 ZM. 27 VII 1906 / PAMIĘCI ZACNEGO CZŁOWIEKA DROGIEGO MĘŻA I OJCA / ŻONA I CÓRKA TEN POMNIK WZNOSZĄ ANTONINA Z DE SAUVE / JULJANOWA FRAGET / UR. 13 VI 1850 ZM. 9 IX 1925 / SERCE I ROZUM POŚWIĘCIŁA RODZINIE I FABRYCE.

Prawa strona:

Ś.† P. / MARIA Z FRAGETÓW / CZESŁAWOWA / ŚWIATOPEŁK-MIRSKA / UR. 15-VIII-1869 ZM. 9-X-1938.

Nad inskrypcją – sygnatura: B. JEZIORAŃSKI.

Do cokołu granitowej ściany przylega prostopadłościenna bryła grobowca, nakryta ukośnie ułożoną płytą ozdobioną prostym, płaskim krzyżem. W jej narożach umieszczono metalowe uchwyty. Wzdłuż dłuższych boków płyty wzniesiono metalowe, ażurowe ogrodzenie z motywem krzyża.

Prace kamieniarskie wykonała znana firma R. S. Lubowieckiego. Grobowiec został poddany pracom konserwatorskim w latach 1979-1980.⁶⁵

⁶⁴ Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków: karta ewidencyjna grobowca Juliana Frageta... dz. cyt.

⁶⁵ Informacja z 1 XII 2006 r. przekazana przez przedstawiciela Społecznego Komitetu Opieki nad Starymi Powązkami.

5. Grobowiec małżeństwa Lande z ok. 1907 r. na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.
Rys. prof. dr hab. Edmund Małachowicz.

6. Grobowiec małżeństwa Lande po kradzieży *Aniola*, 2005 r.

**GROBOWIEC MAŁŻEŃSTWA MICHAŁA I MICHALINY LANDE Z OK. 1907 R.,
na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie**

Na schodkową kompozycję bryły grobowca małżeństwa Lande, wzniesionego z czerwonego piaskowca, składają się trzy prostopadłościennie bryły piętrzące się ku górze: baza, mająca wymiary: wys. 16 cm, szer. 196 cm, dł. 299 cm, cokół, mający wymiary: wys. 62 cm, szer. 142 cm, dł. 248 cm, przyozdobiony wykonanym z brązu ezoterycznym monogramem imienia Chrystus oraz skrzyniowy sarkofag, górą obwiedziony meandrowym fryzem, mający wymiary: wys. 93 cm, szer. 86 cm, dł. 168.5 cm.

Całość, mająca 171 cm wys., niegdyś wieńczył *Anioł Śmierci*, rzeźba wykonana z brązu, przypuszczalnie mająca ok. 180 cm wysokości.⁶⁶

Ściana frontalna sarkofagu została podzielona na trzy części, dwie zewnętrzne to płyciny z inskrypcjami.

Lewa część :

Ś. † P. MICHALINA LANDE / Z ZAKRZEWSKICH / UR. 9-X-1854 ZM. 3-I-1935.

Prawa część :

Ś. † P. MICHAŁ LANDE / INŻ. DRÓG KOMUNIKACJI / UR. 13-IX-1858 ZM. 9-IX-1907.

Do centralnej części był przymocowany *Anioł Śmierci*.

Postać *Anioła*, która była umieszczona tuż przed sarkofagiem, dzieło Bolesława Jeziorańskiego, odlana z brązu w zakładzie „Bracia Łopieńscy” w Warszawie, stanowiła dominantę artystyczną, kompozycyjną i wysokościową tego tak harmonijnie, symetrycznie zaprojektowanego i wykonanego grobowca.

Obecnie grobowiec jest poważnie uszkodzony i „okaleczony” – *Anioła Śmierci* już nie ma, został skradziony. Prof. E. Małachowicz, w następujących słowach scharakteryzował tę interesującą rzeźbę: Postać *Anioła Śmierci* w powłóczyściej szacie, której fałdy rozkładały się na cokole pomnika, ukazywała zadumę nad tajemnicą życia i śmierci, a gest zetkniętych poziomo dłoni zalecał spokój i ukojenie. Ponadnaturalnej wielkości rzeźba wykazywała wybitne walory artystyczne. Był to jeden z dwóch najcenniejszych pomników na tym cmentarzu i jeden z nielicznych w Wilnie. Skradziony posąg anioła ”zdobi” podobno czyjś grób na jednym z cmentarzy zachodniej Litwy”.⁶⁷

**GROBOWCE RODZINY DR. LUDWIKA ANDERSA Z 1910 R.,
kw. 2, rz. 20., na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie**

⁶⁶ Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej - Jelskiej. Wymiary grobowca małżeństwa Lande oraz przybliżone dane dotyczące wysokości rzeźby wyobrażającej *Anioła Śmierci* zostały oparte na informacjach zawartych w liście z dn. 5 VII 2005 r. od P. Zambrzyckiego - konserwatora zabytków.

⁶⁷ Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej; list z 13 XII 1999 r. od prof. dra hab. E. Małachowicz; list z 28 V 2005 r. od A. Klimaszewskiej - Przewodniczącej Komitetu Opieki nad Zabytkowym Cmentarzem Bernardyńskim w Wilnie.

7. *Placząca kobieta* – rzeźba na grobowcu rodzinnym dr Ludwika Andersa z 1910 r. na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie

8. Grobowiec rodzinny dr Ludwika Andersa, 1995 r.

9. *Anioł Śmierci* - rzeźba na grobowcu rodziny Laskowskich i Nagórków z 1910 r. na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie

Grobowce dr. Ludwika Andersa to mała „Kraina wiecznej ciszy” - znajdujące się w obrębie cmentarza pole grobowe o wymiarach: dł. 630 cm, szer. 350 cm z pięcioma leżącymi w dwóch rzędach, na powierzchni ziemi, prostokątnymi płytami mającymi wymiary: dł. 120 cm, szer. 80 cm, grub. 15 cm, z niezachowanymi w całości inskrypcjami wykonanymi z liter odlanych w brązie:

1. rząd. Płyty leżące od lewej strony do prawej:

Ś.†P. / LUDWIK / DR. ANDERS / 5-X-1854 / † 11-I-1920

Ś.†P. / STANISŁAW / ANDERS / 11-II-1881 / † 21-IV-1905

Ś.†P. / ANIELA Z HOCHÓW / ANDERS / 26-I-1858 / † 24-V-1908

2 rząd. Płyty leżące od lewej strony do prawej:

[...] MUSIO / ANDERS / ŻYŁ LAT [...] / † 28 KWIETNIA 188[.]R.

[...] TOSIO / ANDERS / ZM.11 M[...] / [.]901R.) [...]ŁEM S[.]NKU] RODZICE.

Ogrodzone pole grobowe posiada wejście ujęte pionowymi, połączonymi łańcuchem, płytami o wymiarach: wys. 125 cm, dł. 100 cm, grub. 14 cm, zdobionym ezoterycznym monogramem imienia Chrystus.

Głównym akcentem artystycznym tej kompozycji przestrzennej jest rzeźba wykonana z brązu, wyobrażająca *Placzącą Kobieta*. Rzeźba przedstawiająca postać siedzącej kobiety o wys. ok. 200 cm została umieszczona w głębi tegoż pola, z prawej strony prostokątnej płyty, mającej następujące wymiary: wys. 130 cm, dł. 190 cm, grub. 33 cm, ustawionej krótszymi bokami ku górze.

Centralną część płyty zajmuje napis z odlanych w brązie liter: GROBOWCE ROD[.]JINY (DRA LUDWIKA ANDERSA, z lewej strony, ponad lico płyty, występuje płaskorzeźbione antyczne naczynie.

Uwagę jednak przykuwa postać *Placzącej Kobiety*, siedzącej na płycie, wprowadzającej akcent asymetrii w kompozycji, wyraźnie czytelny w tym założeniu rzeźbiarskim i przestrzennym. Rzeźba ta, pokryta patyną, interesująco prezentuje się ze wszystkich stron. Artysta ukazał młodą kobietę pograżoną w głębokim smutku, pochyloną ku przodowi, lekko przegiętą w lewo, odzianą w długą do stóp szatę o secesyjnym, asymetrycznym kroju, podkreślającą jej kształtną sylwetkę. Głowa pochylona, twarz wyrażająca smutek, skupienie i spokój. Włosy starannie ufryzowane, ich końce podwinięte pod spód, ku twarzy. Piękne, delikatne ręce – od ramion odkryte – wsparte na udzie prawej nogi natomiast wysmukłe palce obu subtelnymi dłońmi splecione. Szaty ułożone w pionowe fałdy oraz te, ukształtowane w dekoracyjne niespokojne półkola, opadają schodkowo w dół - wzbogacając całą interesującą bryłę postaci, a także jej kontur. Na prawej, dolnej części szaty kobiety znajduje się sygnatura: JEZIORAŃSKI 1907, na lewej, dolnej części szaty - napis: ODLEW BR. ŁOPIEŃSCY.

Wielka szkoda, że obecnie tłem dla tego wartościowego dzieła rzeźbiarskiego jest frontowa elewacja współczesnego bloku mieszkalnego.

GROBOWIEC RODZINY LASKOWSKICH I NAGÓRKÓW Z 1910 R., kw. B, rz. 5 na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie

Monumentalny, architektonicznie zwarty, bryłą nawiązujący do mastaby, wzniesiony z okazałych bloków granitu grobowiec rodziny Laskowskich i Nagórków o znacznych rozmiarach: wys. 270 cm, szer. 200 cm, dł. 340 cm, mający wyraźnie na zewnątrz wysunięty cokół, w środku elewacji został przepruty bramą, którą zamyka żeliwna, ozdobna krata o kompozycji geometrycznej. Lewą stronę jego frontalnej ściany zajmuje inskrypcja:

† GROBOWIEC / RODZINY / LASKOWSKICH / I / NAGÓRKÓW.

Z ogrodzonego przedpola ku bramie grobowca prowadzą schodki. Na cokole, z prawej strony, tuż przy narożu grobowca, zostało umieszczone kolejne dzieło rzeźbiarskie Bolesława Jeziorańskiego – *Anioł Śmierci*, o wys. 165 cm, wykonane z brązu. Wśród rzeźb sepulkralnych tego ceniowego artysty, właśnie wymienione dzieło zostało potraktowane z największą ekspresją.

Siedząca postać *Anioła*, kompozycyjnie ujęta wieloosiowo, z której emanuje silne napięcie emocjonalne, wyraża dramat, co podkreśla układ postaci

10. Grobowiec małżeństwa Kurtzów z ok. 1910 r. na Cmentarzu Rzymsko-Katolickim w Lublinie

- opuszczone w dół skrzydła, pochylona głowa z płomienście rozwichrzonymi włosami. Podobne w charakterze są niespokojne płomienie wydobywające się z pochodni wzniesionej prawą ręką ku górze. Lewa ręka opiera się dłonią o cokół. Postać okrywa długa szata, bez rękawów, przewiązana w pasie, dekoracyjnie opadająca ku dołowi. Na dolnej, prawej krawędzi szaty - sygnatura: B. JEZIORAŃSKI.

Grobowiec i rzeźba znajdują się w obrębie pola grobowego mającego wymiary: dł. 360 cm, szer. 250 cm.

GROBOWIEC MAŁŻEŃSTWA ADAMA I JADWIGI KURTZÓW Z OK. 1910 R., kw. 3d. na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Lublinie

Grobowiec zaprojektowany w 1906 r., wzniesiono z czerwonego piaskowca. Stelę o wys. 230 cm zdobią: płaskorzeźba i rzeźba z brązu.

Na ukośnie ułożonej płycie o wymiarach: dł. 190 cm, szer. 110 cm, kryjącej prostopadłościenną komorę grobową, znajduje się inskrypcja wykonana z liter ułożonych w brązie wśród których widoczne są braki :

Ś.P. / [.] DAM KURTZ / ZM. W ZUL [..] WIE D.2 / II [....] /
 PRZ[.]ŻYW[.]ZY LAT [..] / Z MISZEWSKI[.] / [.]ADWIGA KURTZ /
 [.]M. W LUBLINIE D.1[.] / X 190[.] / PRZE[.]YWSZY LAT [..] /
 RODZICOM WDZIĘCZNE DZIECI.

Płaskorzeźba, figuralny fryz o wymiarach: dł. 60 cm, szer. 43 cm, wyobraża w formie alegorycznej pracę na roli. Były to realistycznie zaprezentowane postacie wyobrażające niosącego snop, kobietę z dzieckiem i siewcę. W dolnej części płaskorzeźby znajdowała się sygnatura: JEZIORAŃSKI. Płaskorzeźba była umieszczona nieco poniżej górnej krawędzi wysmukłej steli. Została skradziona przed 1997 r.⁶⁸

Poniżej, na tle centralnej części steli, została umieszczona po diagonalu postać *Geniusza Śmierci* o wys. 165 cm, tworząca płynną, secesyjną linię. *Geniusz* trzyma w lewej ręce pochodnię, zwróconą wijącymi się dramatycznie płomieniami ku dołowi. Odchyloną w prawą stronę głowę otaczają rozwichrzone, płomieniste włosy - widoczne również w innych rzeźbiarskich realizacjach figuralnych Jeziorańskiego. Podniesiona w górę dłoń prawej ręki podtrzymuje ulistnioną gałązkę, w jej kierunku spogląda *Geniusz*. Długa szata bez rękawów spływa po jego postaci w dekoracyjnych fałdach ku dołowi, wzbogacając układ kompozycyjny dynamicznie potraktowanej całości, kompozycyjnie przeciwstawnej do spokojnego rytmu zajęć rustykalnych przedstawionych na niegdyś istniejącej płaskorzeźbie. Pod jego lewą stopą, na cokole, na którym została ustawiona stela, sygnatura: JEZIORAŃSKI.

Rzeźbę i skradzioną płaskorzeźbę odtworzono w 1986 r.⁶⁹

⁶⁸ Zbiory A. Jelskiego i E. Pierzyńskiej-Jelskiej: list z 14 XI 1997 r. od A. Zabiegłej z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Lublinie.

⁶⁹ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie: M. Konkolewska, Mosiężna rzeźba figuralna i alegoryczna płaskorzeźba z nagrobka Kurtzów... dz. cyt.

UWAGI KOŃCOWE

Twórczość sepulkralna Bolesława Jeziorańskiego, artysty dziś prawie zapoznanego, która przypadła na okres Młodej Polski, wyrosła z inspiracji nurtami w plastyce XIX oraz początku XX w. i nawiązywała do panującej wówczas secesji oraz modernizmu.

We wszystkich więc omówionych dziełach występują elementy utrzymane w różnych konwencjach stylowych, tkwiących bądź odbiegających od tradycji XIX-wiecznej plastyki nagrobnej, mające również wpływ na zróżnicowanie kompozycyjne samych grobowców, w ramach których obok form opartych na analogicznie potraktowanym wzorze kompozycyjnym (grobowce: Konstantego Mireckiego i Juliana Frageta), istnieją obiekty tak odmienne, jak np. odwołujący się jeszcze do tradycyjnego schematu kompozycyjnego grobowiec małżeństwa Karasiewiczów i grobowiec rodziny dr. Ludwika Andersa, będące rozbudowanym i rozległym przestrzennie założeniem architektoniczno-rzeźbiarskim.

1. Elementy tkwiące w tradycji sięgające do 1 połowy XIX w.

a) utrzymane w konwencji neoklasycystycznej, z widocznym nawiązaniem do antyku:

- sarkofag (grobowiec małżeństwa Michała i Michaliny Lande),
- mastaba (grobowiec rodziny Laskowskich i Nagórków),
- stela (grobowiec małżeństwa Adama i Jadwigi Kurtzów),
- płaskorzeźbione fryzy z licznymi, realistycznie potraktowanymi ludzkimi postaciami, symbolizujące różne zajęcia, ułożone w alegorie o treści przypuszczalnie moralizatorskiej (grobowce: Juliana Frageta i małżeństwa Kurtzów),

- płaskorzeźbione amfory (grobowce: Konstantego Mireckiego i rodziny dra Ludwika Andersa),

- meandrowy górny fryz, obiegający sarkofag (grobowiec małżeństwa Michała i Michaliny Lande);

b) nawiązujące do tendencji romantycznej, będące nośnikami treści symbolicznych, odwołujących się do nastroju wywołanego tajemnicą śmierci:

- rzeźba *Anioł Ciszy* (grobowiec Konstantego Mireckiego),
- rzeźba *Smutek* (grobowiec Juliana Frageta),
- rzeźba *Anioł Śmierci* (grobowiec małżeństwa Michała i Michaliny Lande),
- rzeźba *Placząca Kobieta* (grobowce rodziny dra Ludwika Andersa),
- zapalona pochodnia skierowana głownią w dół (grobowiec małżeństwa Kurtzów),

- nisza, jako symbol przejścia między światami: żywych i zmarłych (grobowce: Konstantego Mireckiego i Juliana Frageta oraz wejście do grobowca rodzin Lasockich i Nagórków).

2. Elementy odbiegające od XIX - wiecznej tradycji, utrzymane w konwencji:

a) secesji wyróżniającej się takimi charakterystycznymi cechami stylowymi, jak:

- asymetria w kompozycji,

- płynna, falista, dekoracyjna linia, podkreślająca kontur przedstawień, widoczny w rzeźbach, będących integralnymi częściami wymienionych grobowców;

b) modernizmu:

- akcenty monumentalizmu widoczne w konstrukcji pionowych, zgeometryzowanych ścian wykonanych: z prostych, gładko wykończonych bloków piaskowcowych (grobowiec Konstantego Mireckiego), z prostych, gładko wykończonych płyt z granitu (grobowiec Juliana Frageta) oraz w formie grobowca wykonanego z prostych, gładko wykończonych bloków granitowych, jako nawiązanie do mastaby (grobowiec rodziny Laskowskich i Nagórków);

- akcenty ekspresji w rzeźbach i płaskorzeźbach wyobrażających:

Chrystusa Ubiczowanego (grobowiec małżeństwa Karasiewiczów), *Anioła Śmierci* (grobowiec rodziny Laskowskich i Nagórków), *Geniusza Śmierci* (grobowiec małżeństwa Kurtzów), *Anioła w zbroi* (grobowiec rodziny Jeziorańskich).

W okresie, na który przypada twórczość sepulkralna Jeziorańskiego nagrobki i grobowce powszechnie oznaczano monogramem imienia Chrystus. Wspomniany znak wiary chrześcijańskiej został przez niego utrwalony na grobowcach: rodziny dra Ludwika Andersa i małżeństwa Lande.

Artysta ten potrafił dostosować projekty realizacji do gustów zleceniodawców z określonych środowisk. Aby ich wykonawstwo było możliwie najlepsze, realizację z kamienia zlecano najbardziej znanym zakładom odlewniczym, kamieniarkę – sprawdzonym firmom kamieniarskim w ówczesnych miastach gubernialnych. Stały się one potwierdzeniem ponadstandardowej jakości wykonawstwa w tych dziedzinach, znamionując wysoką kulturę warsztatów rzeźbiarskich i odlewniczych.

Osoby pochowane w tych grobowcach to przedstawiciele różnych grup społecznych, zawodowych i wyznaniowych, ludzie o wysokich pozycjach społecznych, zamożni, w owych czasach znani i powszechnie szanowani. Niekiedy ich dokonania doceniano nawet poza granicami guberni w której mieszkali.

Niestety, pewna liczba opisanych grobowców (rodziny dra L. Andersa oraz rodziny Laskowskich i Nagórków) jest poważnie uszkodzona. Niektóre z nich (grobowiec rodziny Jeziorańskich) pomimo, że był w minionych latach poddany pracom konserwatorskim, jest ponownie w złym stanie technicznym, natomiast grobowiec małżeństwa Michała i Michaliny Lande, znajdujący się na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie, zdewastowano. Będące ich integralnymi częściami elementy wykonane z brązu narażone są nadal na kradzież.

Omówione zabytki powinny być chronione oraz badane jako cenne składniki dziedzictwa narodowego i europejskiego. Są bowiem:

- świadectwem dokonania twórczych cenionego przedstawiciela minionego pokolenia polskich rzeźbiarzy, a także rzemieślników;

- materialnym źródłem o wysokich wartościach artystycznych i historycznych.

Wobec powyższego uszkodzone elementy tych unikatowych dzieł sztuki nagrobnej winny zostać poddane pilnym pracom konserwatorskim lub – jeśli istnieje taka możliwość – odtworzone. W przyszłości natomiast należy dołożyć wszelkich starań, aby utrzymać w należyтым stanie zachowania rzeczywisty i niepowtarzalny wygląd omówionych grobowców, które na stałe wpisały się w układ przestrzenny wspomnianych pięciu zabytkowych nekropoli.